

HET Vlaams LANDSCHAP roept

De landschapsarchitect is in Vlaanderen nog onvoldoende met de grote schaal bezig. Een aparte opleiding master in de landschapsarchitectuur zou het de landschapsarchitect mogelijk moeten maken om mee het debat over de toekomst van de ruimte te voeren.

Waarom kan een plan dat geen rekening houdt met bestaande afbakeningen en grenzen niet leiden tot een toekomstgerichte kijk op de streek?
(PLATTEGROND ANN MEIRLAEN)

› Vlaanderen is een
paradijs voor het individu ◀

Ann Meirlaen

LANDSCHAPSARCHITECTE –
STEDENBOUWKUNDIGE, STRAMIEN

De klimaatverandering, de stijgende zeespiegel, de uitdijende stad, de toenemende mobiliteit, de moeilijkheden in de landbouw (veterinaire problemen, milieuvervuiling, globalisering, subsidiëring-perikelen...), de groeiende maatschappelijke behoefte aan natuur- en recreatiegebieden, de aanhoudende Vlaamse nieuwbouwwoede versus het bouwgrondaanbod, de impact van nieuwe vormen van energievoorziening (windenergie, energie uit alternatieve landbouw zoals koolzaad of algen ...). Het lijstje kan nog veel langer. Duidelijk is dat Vlaanderen voor grote opgaven staat. Dat het land-

iek van landschappelijke ervaringen in de streek te bewaren en waar mogelijk te verrijken. Concreet koos ik “wonen” als motor voor de ontwikkeling van het landschap – bijkomende woningen kunnen alleen nog als die gekoppeld worden aan grotere landschappelijke kwaliteit. Uiteenlopende landschappelijke toevoegingen genereren op die manier verschillende nieuwe woonvormen - en andersom. In de bebossing op de heuveltoppen ontstaat ruimte voor landgoederen. De bosschages op de hellingen herbergen landhuizen met bijgebouwen, weilanden en wijngaarden. Bij de dorpen bieden groene elementen als boomgaarden of populierenakkers plaats aan clusters van nieuwe woningen.

om sterk ontwerp

schap door al die uitdagingen zal veranderen, staat ook vast. Landschapsontwerpers zouden, veel meer dan vandaag het geval is, een belangrijke rol moeten spelen bij de vormgeving van dit nieuw, samenhangend geheel. De betekenis en identiteit van het landschap moeten een belangrijk uitgangspunt zijn wanneer Vlaanderen zijn nieuwe uitdagingen aangaat.

Dit artikel is een pleidooi om de schaal van het landschapsontwerp in Vlaanderen te vergroten. In het kader van mijn afstudeerplan had ik de gelegenheid om in Nederland over dit thema te werken. Mijn studie ging over de Vlaamse Ardennen, een landschappelijke idylle in Oost-Vlaanderen. Maar het is ook een streek die met veel uitdagingen wordt geconfronteerd: erosie door de samenstelling van de bodem en het reliëf, onzekere toekomst van de landbouw, woningbouwbehoefte (nu vaak vertaald in landschapsbezettende verkavelingen of lintbebouwing) en een stijgende vraag naar recreatieve mogelijkheden. Kortom, voldoende ingrediënten voor ontwerpend onderzoek, los van het traditionele denken.

WONEN ALS MOTOR VAN LANDSCHAP

Het plan vertrekt vanuit het zo typische en in kwalitatief opzicht boeiende landschap van de Vlaamse Ardennen. Onderzoek naar de oorspronkelijke fysische structuur, de historische ontwikkeling, de actuele fysieke gesteldheid en de verschijningsvorm van het landschap leidden tot het onderscheiden van verschillende gebiedsdelen. Uitgangspunt van de gehanteerde ontwerpstrategie is het moza-

Nieuwe bewoners moeten ook bijdragen aan de toegankelijkheid van de streek door op hun percelen het wandelpadennetwerk stukje bij beetje uit te breiden. De plateaus blijven vrij van bebouwing omdat hier de landbouw primeert. In de omgeving van de beken wordt - in combinatie met natuurontwikkeling - geïnvesteerd in duurzame waterhuishouding. Met de voorgestelde strategie worden nieuwe woningen op een landschappelijke manier toegevoegd en wordt het landschap verrijkt en onderhouden.

Omdat mijn voorstellen afwijken van het traditionele denken, liet de kritiek niet op zich wachten. De plannen zouden onrealistisch zijn omdat ze niet vertrekken van het bestaande ruimtelijke kader met gewestplan, structuurplan, bijzonder plan van aanleg (BPA) of ruimtelijk uitvoeringsplan (RUP) en omdat ze geen rekening houden met vooropgestelde afbakeningen en grenzen. Maar mijn studie is toch ontstaan vanuit een reële toekomstvisie en kwam toch op een ontwerpend onderzoekende manier tot stand? Kan zo'n plan dan geen instrument zijn om te komen tot een toekomstgerichte kijk op de streek?

JURIDISCH EN STATISCH

Het aanzicht van Vlaanderen is over het algemeen het resultaat van kleinschalige transformaties en particuliere initiatieven, binnen afgebakende kavel- en eigendomsgrenzen. Het is een vrij complex geheel met een boeiende en per streek wisselende achtergrond. De een koestert dit typische Vlaamse landschap, de ander vindt het een mis-

kleun. Architect Renaat Braem noemde België in 1968 al “het lelijkste land ter wereld”. In zijn colleges probeerde de Antilliaanse Nederlander Carel Weeber - voorstander van het “Wilde Wonen” – zijn gehoor van het tegendeel te overtuigen. In zijn ogen is het Vlaamse landschap een fenomeen en een paradijs voor het individu.

Het zou wel erg kort door de bocht zijn te stellen dat we in Vlaanderen helemaal niet gewend zijn te denken in grootschalige interventies. Daarom graaf ik even in de geschiedenis van ons ruimtelijk beleid, dat het huidige landschap op de grotere schaal heeft beïnvloed. Het is niet de bedoeling om het complete plaatje te schetsen, wel om een beeld te geven.

De huidige ruimtelijke structuur is het resultaat van een beleid dat individuele woningbouw op het gezonde platteland aanmoedigt. Zo werd al in de negentiende eeuw het platteland bereikbaar gemaakt via het openbaar vervoer zodat de stad steeds een beroep kon doen op werkrachten van buiten, en die arbeidskrachten in hun dorpen konden blijven wonen. Er werden “steenwegen” aangelegd tussen de grote steden, waarbij elk kruispunt een potentiële verstedelijkingslocatie was. Gevolg was een erg dicht netwerk van spoorwegen en wegen. In 1948

kwam er met de wet De Taeye een systeem van steun en goedkope leningen om minder kapitaalkrachtige gezinnen hun eigen huis te laten bouwen – buiten de stad.

In de jaren 1970 werden gewestplannen opgemaakt op basis van de stedenbouwwet van 1962. Deze bodembestemmingsplannen hebben een sterk juridisch karakter en gaan uit van een scheiding van functies zoals wonen, landbouw, bedrijvigheid... . Het zijn plannen met het oog op een eindtoestand en daardoor zijn ze nogal statisch van aard. De oorspronkelijke ontwerpen zijn later nog door allerlei ingrepen gewijzigd en aangevuld (opvulregel, mogelijkheden voor zonevreemde bedrijven en woningen...).

Als reactie op deze vrij statische plannen kwamen er structuurplannen op gewestelijk, provinciaal en gemeentelijk niveau. Voor de stedelijke gebieden werden structuurplannen met een sterke visievorming opgesteld - in Gent en Antwerpen leidde dat tot een dynamisch proces en concrete acties. Maar in veel gevallen zouden de gemeentelijke structuurplannen wat minder abstract mogen zijn,

zo luidt de kritiek. De voorgestelde visies zouden door middel van ontwerpend onderzoek in scenario's met concrete projecten moeten worden omgezet. In de praktijk vormt ontwerpend onderzoek dus zelden de grondslag van ruimtelijke plannen en ruimtelijke ordening in Vlaanderen.

PRIJSVRAAG EO WIJERS

Landschapsarchitectuur is in Vlaanderen niet vaak expliciet ingeschakeld voor regionaal ontwerp. Dat wil niet zeggen dat er binnen stedenbouw en architectuur geen aandacht was voor landschap. Zo was de ringboulevard van Antwerpen in 1910 het onderwerp van een ontwerpwedstrijd. Doel was de typologie van de ringboulevard vanuit de ervaring van passanten te benaderen, onder meer door het slim positioneren van landschappelijke structuren. Rond die tijd kwamen er ook de reeds genoemde steenwegen, die als rechte sneden in het landschap de grote steden verbonden. Ook de spoorwegen en de kanalen werden vanuit een ingenieurslogica ontworpen. Het doel was verbindingen tot stand te brengen en daarbij werd vaak ingegaan tegen de patronen van het landschap.

Onderzoekers als Maarten Van Acker kwamen wel tot de vaststelling dat er al sinds het ontstaan van België (1830) op grote schaal werd ontworpen. De jonge staat begon snel met grote infrastructuurwerken over het hele grondgebied. Die infrastructuur verbond de belangrijkste woon- en industriecentra, had militaire doeleinden of moest nieuw territorium ontsluiten. Het landschap werd daarbij tot zijn ruimtelijke parameters herleid (stijgingspercentages, ondergrond, bochtstralen...). De nieuwe infrastructuur zou op haar beurt wel voor jaren het aanzicht van het landschap bepalen.

In Nederland bestaat een andere traditie van grootschalige planmatige interventies waarbij ruimtelijk ontwerp een belangrijke sturende rol speelde. Nederland was al vroeg genooddzaakt het grootser aan te pakken, met name bij de bouw van dijken in de veertiende eeuw en de droogmakerijen (zoals de Beemster) in de zeventiende eeuw. Die traditie zette zich door tot in de twintigste eeuw met de bouw van de afsluitdijk en winning van de IJsselmeerpolders op het water. Dat de rol van de planners verrekend was, wordt geïllustreerd door het grootschalige landaanwinningproject in de Noordoostpolder, waar de ontwerpers polderstructuur, bebouwing en zelfs de inrichting van de erven bepaalden. Ondertussen kwam ook het ruimtelijke beleid op gang met de Rijksnota's ruimtelijke ordening (sinds 1958).

›Landschap is zelden de aanleiding voor een ontwerp◀

Recentere voorbeelden van echte landschapsontwerpen uit Nederland zijn de Eo Wijers prijsvragen. In 1985 begonnen als een “stichting ter bevordering van ruimtelijk ontwerpen op bovenlokaal schaalniveau”, zijn de prijsvragen intussen een begrip geworden bij Nederlandse ontwerpers en planners. De stichting Eo Wijers illustreert de kracht van een ontwerpende aanpak bij regionale planingsprocessen. “Het plan Ooievaar”, een inzending voor de prijsvraag in 1986, is een voorbeeld van hoe vernieuwende inzichten op termijn diverse plannen en ontwerpen hebben beïnvloed. Het basisconcept van natuurontwikkeling langs de rivieren is sindsdien een vast onderdeel van het denken geworden.

RUIMTE VOOR DEBAT

In Nederland heeft het ruimtelijk ontwerp op de grote schaal geleid tot een positieversterking van de vakgebieden landschapsarchitectuur en stedenbouw.

In Vlaanderen was stedenbouw oorspronkelijk minder ontwerpend gericht dan in Nederland. Intussen kent de opleiding stedenbouw in Vlaanderen een steeds grotere plaats toe aan ontwerpend onderzoek, ook op grote schaal. De landschapsarchitectuur daarentegen is in Vlaanderen gegroeid vanuit een hoogwaardige traditie op het gebied van de horticultuur en mist tot vandaag affiniteit met de grote schaal van polders, ruilverkavelingen, wegeninfrastructuren en waterbouwkundige werken. Als het over de grote schaal gaat, staan de opleiding en het vakgebied in Vlaanderen nog niet zo heel ver.

Terwijl Nederland zich – veeleer noodgedwongen - al langer heeft kunnen bekwamen en dus kan steunen op een grootschalige traditie, is er in Vlaanderen nog een hele weg te gaan. Wie zich in Vlaanderen als landschapsarchitect op de grote schaal wil toeleggen, kan dat alleen via een opleiding als master stedenbouw of ruimtelijke planning. De affiniteit met het landschap is daar uiteraard minder nadrukkelijk aanwezig. Een aparte opleiding master in de landschapsarchitectuur zou het de landschapsarchitect mogelijk moeten maken mee het debat over de toekomst van de Vlaamse ruimte te voeren.

In de vakwereld van de landschapsarchitectuur is er ook te weinig uitwisseling van ideeën en wordt er te weinig gediscuteerd. Er wordt onvoldoende over landschapsarchitectuur gepubliceerd en ook in de media is de belangstelling klein. Door dat gebrek aan kennisuitwisseling krijgt een landschapsarchitect in Vlaanderen maar een beperkt beeld van wat zich op het terrein afspeelt en welke ontwikkelingen

› Vlaanderen is een **paradijs voor het individu** ‹

De Vlaamse Ardennen: bijkomende woningen kunnen alleen nog als die gekoppeld worden aan grotere landschappelijke kwaliteit.
(FOTO: ANN MEIRLÄEN)

aan de gang zijn. Interne verrijking en meer debat zijn dringend nodig. De komst van het tijdschrift Ruimte is wat dat betreft zeker goed nieuws voor het vakgebied.

MEER ONTWERPEND ONDERZOEK

Met het ontwerpend onderzoek gaat het intussen wel de goede kant op. Er wordt meer en meer gezocht naar systemen die de maatschappelijke druk omzetten in ontwikkelingen die het landschap versterken en verrijken. Het Schelde Landschapspark is zo’n vrij ambitieus voorbeeld van een grootschalige ontwerpogave. Het ontwerp is gegroeid uit de ambitie om de Schelde niet langer alleen vanuit haar economisch belang te bekijken, maar om dat economisch belang in evenwicht te brengen met de landschappelijke en ecologische waarde van de rivier. Nog een voorbeeld van grootschalig ontwerpend onderzoek is het Parkbos Gent. Dat is een 1200 hectaren groot multifunctioneel groengebied waar natuur, recrea-

tie, landbouw, wonen en werken verzoend moeten worden in een bestaand landschap van weiden, akkers, dreven en bossen. Ook bij de Vlaamse Landmaatschappij (VLM) is een gunstige evolutie vast te stellen. Waar vroeger een ruilverkaveling zowat neerkwam op de kaalslag van een landbouwzone, heeft de nieuwe generatie ruilverkavelingen en landinrichtingsprojecten de ambitie om wonen, werken, natuur en landschapsbouw te integreren. Een ander voorbeeld van een ambitieuze toekomstvisie is Mare Meum. Dat project bestudeert de gevolgen van de wereldwijde klimaatverandering voor de Belgische kust en de Noordzee. Het is een nieuwe kijk op de zee en op de uitdagingen van de hele kustzone. In de beleidsplannen is eveneens een kentering aan de gang. Steeds meer concrete plannen vertrekken van ontwerpend onderzoek. Zo zijn masterplannen vaak een voorbereiding op een ruimtelijk uitvoeringsplan (RUP). De “Open Oproepen”, aangestuurd door de Vlaams Bouwmeester, plaatsen de ruimtelijke vraag vanuit het oogpunt van stad en landschap steeds vaker op de agenda.

In Nederland benadert Staatsbosbeheer de aanleg van snelwegen en kanalen al geruime tijd vanuit het landschap. In Vlaanderen leeft dat inzicht nog te weinig.
(FOTO: JAN VAN DE VEL, REPORTERS)

Voorbeelden daarvan zijn de studies voor de Turnhoutse Knoop, het Herinneringspark 2014-2018 in de Westhoek, de Groene Singel in Antwerpen en de oude mijnterreinen in Genk. Ook op provinciaal niveau beweegt er wat. Bij het project “Stad – Land - schap 't West-Vlaamse hart” staat de interactie tussen stad, rand en platteland centraal. Op die manier stuurt de provincie West-Vlaanderen bewust aan op een meer strategische en geïntegreerde gebiedsaanpak. Nog positief is dat alsmaar meer opdrachtgevers in hun vraagstelling aandacht besteden aan de ontwerpende disciplines. Ook in ontwerp bureaus wordt meer en meer gestreefd naar de samenstelling van multidisciplinaire teams waarbij architecten ook stedenbouwers en landschapsarchitecten inschakelen, en omgekeerd. Dat zijn allemaal gunstige tekens voor de toekomst van architectuur, ruimtelijke planning en landschapsarchitectuur.

GROTERE SCHAAL

De herziening van het Ruimtelijk Structuurplan Vlaanderen (RSV), de open oproepen, de houding van provincies en andere ruimer denkende opdrachtgevers wijzen op grotere aandacht voor de ontwerpende disciplines. Dat denken in ontwerp oefeningen - die nog niet streven naar concrete uitvoering maar veeleer een kader schetsen – zou nog meer moeten worden gestimuleerd. Landschapsarchitectuur moet daarbij, naast stedenbouw en architectuur, een belangrijkere rol spelen. Vandaag is de landschapsarchitect in Vlaanderen nog onvoldoende met de grote schaal bezig. Dat is doodjammer omdat het landschap precies het kader kan bieden waarin diverse ambities kunnen worden samengebracht. In Nederland benadert Staatsbosbeheer de aanleg van snelwegen en kanalen al geruime tijd vanuit het landschap. In Vlaanderen leeft dat inzicht nog te weinig. Slechts in zeldzame gevallen is landschap in Vlaanderen de aanleiding voor een ontwerp. Toch bestaat de uitdaging er precies in om het denken over de toekomst van Vlaanderen vanuit een breder perspectief en dus vanuit een groter stuk landschap te laten plaatsvinden

en die oefening vervolgens te kaderen in een nog grotere schaal teneinde tot een totaalvisie te komen. Denk aan de verschillende opgaven voor de doortochten van de rechte steenwegen. We kunnen die oefening telkens opnieuw maken, voor elke doortocht door een kern. Maar we zouden dat veel beter doen vanuit een visie die het fenomeen van de Vlaamse steenwegen in een ruimer kader plaatst. Hetzelfde geldt voor de ontwerpen voor de verhoging van de dijken (Sigmaplan), nieuwe windenergielocaties, de Vlaamse Kust, nieuwe verkavelingen nabij dorpskernen ... De bundeling van ontwerpervaring in de vorm van kennisuitwisseling, debat en onderwijs is essentieel voor de toekomst van het Vlaamse landschap.

Kennisuitwisseling, debat en onderwijs zijn essentieel voor de toekomst van het Vlaamse landschap.
(FOTO: DANNY GYS, REPORTERS)

NOOT › Dit artikel kwam tot stand met medewerking van NOËL VAN DOOREN (landschapsarchitect, journalist, hoofd afdeling landschapsarchitectuur Academie van Bouwkunst Amsterdam). Hij schrijft een Nederlandse tegenhanger van dit artikel in het tijdschrift “Blauwe Kamer”. Samen met hem had ik ter voorbereiding een aantal gesprekken met HANS LEINFELDER, SYLVIE VAN DAMME, MAARTEN VAN ACKER, PETER VERMEULEN, MARCEL SMETS, JORIS SCHEERS, LUC WALLAYS en medewerkers, PETER RENARD en TOM DUMEZ.